

ARDAHAN İLİ ÇILDİR İLÇESİ FIKRALARININ İŞLEVSEL HALK BİLİMİ YÖNTEMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

The Study of Anecdotes of Çıldır District of Ardahan Province in the Context of Functional Folk Science Method

Fatih EGE¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, fege@nku.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-1986-6165

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 28.11.2021
Kabul/Accepted: 22.12.2021

DOI:10.20322/littera.1029669

Anahtar Kelimeler

Halk Edebiyatı, Folklor, İşlev,
Ardahan, Fıkra.

ÖZ

Halk edebiyatı ürünleri toplumların kültürel birikiminin aktarıcısı konumundadır. Oluştugu toplumun değer yargıları, dünya görüşü, evren tasavvuru gibi farklı birçok birikim halk edebiyatı ürünleri aracılığı ile geçmişten günümüze ve sonrasında geleceğe aktarılır. Bu aktarım bir milletin varoluşsal mücadelesini tarihe kaydettiği gibi aynı zamanda duygu dünyasını ve sanatsal yönünü de kuşaktan kuşağa iletir. Anonim halk edebiyatı içerisinde yer alan her tür üretim bu aktarımı farklı özellikleri etrafında gerçekleştirir. Anonim üretimler içerisinde fıkra türü de kültürel aktarımın ve toplumsal görüşlerin iletilmesi bakımından önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Toplumsal zekanın, mizah anlayışının ve eleştirel düşüncenin kodlarını barındıran fıkralar bu bağlamda kültürel birikimin aynası konumundadır. Türk Dünyası'ndan Anadolu'ya, Kafkaslardan Balkanlara farklı isimler ile anılan fıkra türü; aynı zamanda farklı işlevleri de yerine getirerek Türk kültürünün değerlerini taşımaktadır. Bahsi geçen kültürel birikimin varlığını sürdürdüğü coğrafyalardan birisi de Türkiye'nin en kuzey sınırında olan ili Ardahan'dır. Halk edebiyatının, sözlü geleneğin yaşandığı ve yaşatılmaya çalışıldığı il Türk kültürünün daha iyi anlaşılabilmesi için araştırmacılara geniş bir birikim sunmaktadır. Sözlü kültürün nadide örneklerini yaşatan Ardahan ili fıkra türü açısından da zengin bir birikime sahiptir. Çalışmamızın temel dayanağı Ardahan ilinin Çıldır ilçesinde derlenmiş olan fıkralar üzerinedir. Bahsi geçen fıkralar işlevsel halkbilimi kuramı çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmış ve farklı özelliklerine göre tasnif edilmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Folk Literature, Folklore,
Function, Ardahan, Anecdote.

Folk literature products are the transmitter of the cultural accumulation of societies. Many different accumulations such as the value judgments of the society in which it is formed, the world view, the conception of the universe is transferred from the past to the present and then to the future through folk literature products. This transfer not only records the existential struggle of a nation in history, but also transmits its emotional world and artistic aspect from generation to generation. Every kind of production in anonymous folk literature realizes this transfer around its different characteristics. Among the anonymous productions, the type of anecdote emerges as an important element in terms of conveying cultural transmission and social views. Anecdotes, which contain the codes of social intelligence, sense of humor and critical thinking, are the mirror of cultural accumulation in this context. The type of anecdote known with different names from the Turkish World to Anatolia, from the Caucasus to the Balkans; At the same time, it carries the values of Turkish culture by fulfilling different functions. One of the geographies where the aforementioned cultural accumulation continues is the province of Ardahan, which is on the northernmost border of Turkey. The province, where folk literature and oral tradition are lived and tried to be kept alive, offers researchers a wide range of knowledge so that Turkish culture can be better understood. The province of Ardahan, which keeps the precious examples of oral culture alive, also has a rich accumulation in terms of anecdote genre. The basis of our study is on the jokes compiled in Çıldır district of Ardahan province. The aforementioned anecdotes were tried to be analyzed within the framework of functional folklore theory and were classified according to their different characteristics.

Atıf/Citation: Ege, F. (2022), "Ardahan İli Çıldır İlçesi Fıkralarının İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi Bağlamında Değerlendirilmesi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/1, 86-96.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatih EGE, fege@nku.edu.tr

GİRİŞ

Türk kültürü; kendini yenileyebilme ve aktarabilme gücüyle donanmış, insanlık tarihinin seyrini etkileyip dönüştürebilen ve bunları yaparken özünü muhafaza etmeyi başarabilen belleğe sahip bir kültürdür. Maddi ve manevi tüm birikimlerini muhafaza ederek geleceğe taşırken ise sanatın ve edebiyatın farklı ürünlerinin aktarım özelliğinden faydalanmıştır. Türk topluluklarının var olduğu her coğrafyada bahsi geçen eserlerin ve edebiyat üretimlerinin etkisini görmek mümkündür. Balkanlardan Kafkaslara, Anadolu'dan Türkistan'a uzanan geniş bir coğrafyaya egemen olan Türk Kültürü, kalıcı canlılığa sahip yapısıyla milli kültürünü modern dünyanın yozlaştıran unsurlarına rağmen ayakta tutmaktadır. Teknolojinin hızla geliştiği çağımızda halk kültürünün yüzyıllardır sürdüğü ve hala yeşerebildiği ender coğrafyalardan biri ise Ardahan ilidir. Türkiye'nin en kuzeydoğusunda yer alan Ardahan gerek halk edebiyatı sözlü ürünleri gerekse Türk Kültürünün inanç ve pratikleri açısından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bölgede âşıklık geleneği de binlerce yıllık köklerinden beslenerek günümüzde de devam etmektedir.

Ardahan ilinin folklor ürünleri bakımından zengin ilçelerinden birisi ise Çıldır'dır. "Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana" dizelerinin sahibi Çıldırli Âşık Şenlik'in doğum yeri olan ilçe, atalar kültürünün ve halk edebiyatı ürünlerinin kültürel bellek mekânı konumundadır. Çıldır'ın sahip olduğu geniş halk ürünleri içerisinde Âşık Edebiyatı üretimlerinin yanı sıra masal, halk hikayesi ve fıkra türleri de yer almaktadır. Yöre ile ilgili sıraladığımız ürünlerin derlenmesi ise 1985 yılında Ramazan Korkmaz'ın saha çalışmaları etrafında şekillenmiştir. Korkmaz, "Çıldır Folklor ve Etnografyası" (Korkmaz 2015: 424-436) adlı eserinde farklı köylerden derlediği elli beş adet fıkraya yer vermiştir. Çalışmamızın temel dayanak noktası da bahsi geçen fıkraların incelenmesi üzerine olacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Sanat ve edebiyat eserleri fikirleri ya da önemli toplumsal olguları kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı yoldan ifade eder. Aynı durum halkın içinden yeşeren folklor ürünleri için de geçerlidir. Sembolik öğelerin yoğun olduğu ve metaforik söylemlerin sıklıkla kullanıldığı halk edebiyatı anlatılarında kimi zaman olaylar olağanüstü durumlar ile ifade edilirken kimi zaman da fıkra türünde olduğu üzere mizahi bir kurgu ile ele alınmıştır.

Dursun Yıldırım'a göre: "Fıkra, gerçek hayat ile bağı olan vak'aları, tam bir fikri, sosyal ve beşeri kusurları günlük yaşantımızda karşılaştığımız çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski/yeni çatışmalarını ince bir mizah, hikemi söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikaye çatısı etrafında toplayarak, genellikle bir tip'e bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen ad" (Oğuz vd. 2006: 144-145) şeklinde ifade tanımlanmaktadır.

Alıntıdan anlaşılacağı üzere fıkralar sosyal iletişimin ve mizahi aktarımın etkin araçları konumundadır. Türk kültürü için önemi eskiye dayanan bu ortak tür farklı şekillerde adlandırılmıştır; “Kaşgarlı Mahmud tarafından “küg” deymi ile karşılanmıştır. Batı Türkçesinde “hikâye, masal, kıssa, nükte, mizah, latife” gibi adlarla anılmaktadır. Kırım’da, Kazan’da, Türkmenistan’da, Özbekistan’da ve Uygurlar arasında “latife” sözü yaygındır. Kazaklar’ da “ertegi”, “anız”; Türkmenler’ de ayrıca “yomak”, “değişme” ve şorta söz” gibi deyimlere rastlanmaktadır” (Elçin 2004: 566). Fıkra dünyada olduğu gibi Türk Dünyası içerisinde de farklı adlarla anılsa da evrensel bazı işlevlere sahiptir.

Antropoloji ile halk bilimi arasındaki disiplinler arası iletişimin neticesi ön plana çıkan İşlevsel Halk Bilimi yöntemi; bahsettiğimiz genel işlevlere yönelmesi bakımından, halk edebiyatı araştırmacılarına farklı bakış açıları sunmuştur. Halk edebiyatı metinleri ontolojik birer söylem aracıdır. Böylelikle metinlerin var oluş nedenlerini anlamlandırmak, yazılış gayeleri ve işlevlerini belirlemek, aynı zamanda içine doğduğu toplumun ontik kodlarını anlamlandırmak olacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın temel kuramsal yöntemi İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi olarak seçilmiştir. “Antropolojik Yöntem” olarak anılan yöntemin temsilcileri Bronislaw K. Malinowski, Franz Boaz, Ruth Benedict ve Margeret, Mellville Herkovits adlı araştırmacılarıdır” (Çobanoğlu 2010: 243). Ayrıca Yöntemin temsilcilerinden William R. Bascom bahsi geçen işlevleri dört ana başlık altında toplayarak işlevlerin temel kaidelerini belirlemiştir. Çobanoğlu’nun görüşlerinin özetlendiği Türk Halk Edebiyatı El Kitabı’nda bahsi geçen işlevler aşağıdaki biçimiyle sıralanabilir:

- “1. Hoşça Vakit Geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme İşlevi.
2. Değerlere, Toplumsal Kurumlara ve Törenlere Destek Verme.
3. Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi.
4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi” (Oğuz vd. 2006: 104).

Bascom’un belirlediği dört işlevsel maddeye ilaveten Türk Halkbilimci İlhan Başgöz bir madde daha eklemiş ve beşinci işlevin “protesto işlevi” (Başgöz 1996: 1-4) olduğunu vurgulamıştır. Hem Bascom’un hem Başgöz’ün değerli çalışmalarına ek olarak belirtmek gerekir ki folklor metinleri derin anlam katmanlarına sahip ürünlerdir, bu nedenle bir ürünün birden çok katmanı ve işlevi olabilir. Yorumlamaya oldukça müsait olan edebiyat ürünlerini tek bir işlev dahilinde değerlendirmek yeterli gelmeyebilir. Çalışmamızın temel prensibi kuramların daha önce oluşturulan madde başlıklarından faydalanarak, metinlerin biçimi kadar manalarının değerine odaklanmak adına olacaktır.

Ayrıca fıkraları işlevleri bakımından ayırırken Başgöz’ün ilave ettiği beşinci madde dikkate alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Buna ilaveten çalışmamızın temel materyallerini oluşturan Çıldır’da derlenmiş elli beş adet fıkra yukarıda bahsettiğimiz bilgiler ışığında tasnif edilip her madde için fıkra örneği verilerek fıkralar çözümlenmeye çalışılacaktır.

1. Çıldır Fıkralarında Hoş Vakit Geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme İşlevi

“Rabat’ın gençleri bir gece ava çıher. O arada gece garannihda Tatih lelenin eşeğinin yavrusunu geyiğin yavrusu diye vureller. Soyup, pişirip, yiyeler. Sabah ışlandıhtan sonra baherler ki eşeğin yavrusunu yemişler. Dağdan toplu halda gelerken Tatih emi önlerine çıher: “Ulan ne yaptız eşeğin yavrusunu?” der. Toplu halde diyeller: “E baba yemedih ya” (Korkmaz 2015: 428).

Fıkra gibi gülme eylemi ile özdeşleşmiş türlerde en temel işlevlerden birisi hayatın olağan akışından ve sınırlarından bunalan topluluğun eğlenme ve hoş vakit geçirme arzusudur. Sosyal hayatın getirdiği zorlukları ortak bir eylem ile paylaşarak azaltma güdüsü ile ilişkili olan eğlenme kültürü en az eğitim ve aktarım işlevleri kadar önemlidir. Yukarıda örnek olarak aldığımız fıkrada görüldüğü üzere köyde yaşayan gençlerin başlarından geçen av macerası kurgulanmış ve hayatın olağan akışına aykırı bir durum ile tezat oluşturularak eğlenceli bir şaka ögesi taşınması sağlanmıştır. Giriş kısmında belirttiğimiz üzere halk edebiyatı metinleri çeşitli sembol ögeler ve metaforik değerler aktarmaktadır. Örnek fıkrada da bahsettiğimiz durum “av kültü” üzerinden işlenmiştir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan avlanma becerisi bireylerde bulunması gereken önemli bir özellik olarak geçmektedir. “Türkler için de zamanla millî bir özellik ve gelenek haline dönüşmüştür. Türkler, ava çıkmaya çocuk yaşlarda başlar; çocuklarını küçük yaşta avlanmaya teşvik ederek, avı gücün ve yiğitliğin simgesi olarak değerlendirirler” (Türkan 2008: 70). Aynı zamanda eti yenmemesi gereken hayvan türü üzerinden tabu olgusu işlenmiş ve metnin diğer bir folklorik ögesini sembolize etmiştir.

Halk yaşayışı içerisinde böylesine önemli yer tutan av eyleminin gerektiği gibi icra edilememesi ise komik bir durum oluşturmaktadır. Bu bağlamda fıkranın temel kurgusu aslında beceriksizliğin kapatılması adına verilen zekâ dolu cevapta yatmaktadır. Metinde yer alan gençlerinde aslında böylesi bir beceriksizliğin yapılmaması gerektiğini anlamaları ve hayvanını yedikleri kişiye verdikleri cevap, açıkladığımız eğlence işlevine uygun bir durum oluşturmaktadır. “Fıkralarda karşısındakinin durumuyla çelişki içinde bulunma, gülmecelerinin egemen ögesidir” (Bars 2015: 157). Böylece gençlerin yaptıkları eylemle çelişen ifadeleri incelediğimiz fıkrada eğlence işlevinin ağır basmasını sağlamıştır.

2. Değerlere, Toplum Kurallarına ve Törelere Destek Verme İşlevi

“Padişah bir gün İncili Çavuş’a sinirlenir ve yanına çağırır. “İncili Çavuş öyle bir şey yap ki özrün kabahatinden büyük olsun.” der. İncili Çavuş hemen gider padişahın yatağının altına girer. Padişah gelir, yatağa uzanır. İncili Çavuş alttan elini uzatır ve padişahın bacağını sıkır. Can havliyle havaya fırlayan padişah döner aşağıda İncili Çavuş’u görür: “Ula ne yapıyorsun sen?” diye sorar. İncili Çavuş cevap verir: “Padişahım affedersiniz, ben sizi Hanım Sultan sanmıştım...” (Korkmaz 2015: 424).

İşlevsel halk bilimi yöntemi içerisinde Bascom’un belirttiği diğer bir madde halk edebiyatı metinlerinde yer alan toplumsal normların, değer ve töre kavramı içinde yer alan unsurların aktarımıdır. Masal, destan ve halk hikayeleri başta olmak üzere edebi ürünlerin hemen hepsinde yer alan halkın inanç ve pratiklerinden beslenen bu işlev fıkra türünde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yukarıda örnek olarak aldığımız fıkra metninin kurgusu da temel toplumsal ve bireysel değerlerin tabu özellikleri üzerine kurulmuştur. İncili Çavuş tiplmesi üzerinden

oluşmuş kurgu patavatsız bir eylemin komedisi üzerinedir. İncili Çavuş karakteri Anadolu Sahasında yer alan fıkralarda sıkça karşımıza çıkar ve metinlerde yapılmaması gereken eylemlerin sembolleşmiş figürü olarak yer alır. İncelediğimiz fıkra örneğinde de Padişah iktidarın ve gücün sembolü olarak yer alırken İncili Çavuş onun sorularına zekâ dolu eylemi ile cevap veren toplumun daha alt kesimini temsil eder. Kurgunun temelinde toplumsal hiyerarşinin ve sınırların ihlali yer almaktadır. Öyle ki Padişah'ın sorusu üzerinden özürler ve kabahatler işlenmektedir. Burada bahsi geçen özür ise kişisel sınırların ihlali ve daha fazlası olarak mahrem olana saygısızlığın yer almasıdır. Bahsi geçen unsurlar hem Türk kültüründe hem de İslam dini içerisinde tabu sayılan konulardır. Padişah devlet erkanının saygı duyulması gereken soyut değerlerini temsil ettiği gibi aynı zamanda bireysel özgürlüğün ihlal edilemez sınırlarını da vurgulamak için fıkra metninde sembolize edilmiştir. Padişah'ın yatak odasına girmek ve yatağının altına saklanmak birinci ihlali oluşturmaktadır. İncili Çavuş'un mahrem olan yatak odasına girmesi okuyana/dinleyene ilk mesajını vermektedir. Metinde geçen bu ilk kusur kişinin en mahrem alanı olan yatak odasına girilmesini işler ve yapılmaması gereken eylem tezat oluşturacak şekilde aktarılır.

Fıkroda yer alan ikinci tabu ihlali ise İncili Çavuş'un yatak odasına girmesi yetmezmiş gibi Padişah'a yatağına uzandığı sırada dokunması eylemidir. Türk Kültüründe devlet adamlarının kutsal kabul edilen soyut kavramları bünyesinde barındırdığı kabul edilmektedir. Onların izni olmadan yapılan bir eylem kişinin kendisine değil temsil ettiği tüm değerlere karşı yapılmış, yani soyut kavramın tamamına yapılmış bir eylem olarak kabul edilir. "Zira eski Türklerde devlet kurumunun kutsal kökleri hiç şüphesiz tanrıdan kaynaklanmaktaydı. Tüm kozmik ve mitolojik sistem bu şekilde kurgulanmıştır" (Koçak-Bakır 2019: 118). Bu nedenle İncili Çavuş'un kusuru Türk töresine göre ayıplanacak ve kabul edilemeyecek bir durumdur. Fıkroda son ihlal ise fiziki bir eylem üzerinden ziyade İncili Çavuş'un söylemi üzerinden işlenmiştir. Padişah'ın İncili Çavuşa en başta verdiği görev "özü'nün kabahatinden büyük olduğu" bir eylemde bulunmasıdır. Fıkranın son kısmında İncili Çavuş Padişaha yatağının altından dokunarak bu eylemi gerçekleştirmiş ve özür dilerken de onu aslında Hanım Sultan sandığını belirtmiştir. Özü kapatmaktan ziyade biraz önce sıraladığımız ilk iki eylemden daha büyük bir kusur ihtiva eden bu durum toplumsal normların en büyük ihlalini de teşkil eder. Bu ihlal haram olana dokunabildiği imasıdır. Böylelikle İncili Çavuş; Mahrem olan odaya girme, tabu olan kişiye dokunma ve haram olana el sürmek gibi toplum tarafından hoş karşılanmayan eylemler ve söylemler üzerinden trajikomik bir durum oluşturmuştur. Fıkranın bütünü içerisinde İncili Çavuş tiplmesi üzerinden yapılması gerekenler değil, asla yapılmaması gerekenler özetlenmiştir. Metnin yarattığı bu tezat durum ise okuyan/dinleyen nesillere toplum kuralları değerler ve töreler ile ilgili derin bir mesaj sunmaktadır.

Metinde geçen hadise özetle "özü kabahatinden beter" deyiminin yansımasıdır. Deyimin zaman içinde fıkraya dönüşmüş olması aynı zamanda folklor metinlerinin birbirini besleyen iç içe geçmiş canlı bir öge olduğunu kanıtlar niteliktedir.

3. Eğitim veya Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktararak Eğitilmesi İşlevi

“Terekemenin garısının seggiz çocuğu varmış. Sabah kahvaltı yapacaklar seggiz tane yumurta var. Çocuklarına yumurtaları paylamış annelerine yoh yumurta. Şimdi her çocuk anne benim yumurtamdan al, anne benim yumurtamdan al. Anaları da diyer: “Oğul men yemesem bir şey olmaz. Ananız da dert yesin, yarım yarım dört yesin” (Korkmaz 2015: 432).

Bascom’un halk edebiyatı metinleri ve işlevleri için belirlediği diğer bir madde eğitim ve kültürel öğelerin aktarılmasıdır. Anonim halk edebiyatı metinleri başta olmak üzere sözlü gelenek ile binlerce yıl içerisinde edinilen toplumsal tecrübenin aktarılmasının aracı olan kültür kodları hem ahlaki düzenin koruyucuları hem de milli şuurun muhafazasının sağlayıcı unsurları konumundadır. Fıkra türünde de Bascom’un bahsettiği pratik düşünce ve eğitim ile kültürün aktarımı durumunu görmek mümkündür. Yukarıda örnek verdiğimiz metinde annenin nükteli ve zekice cevabı açıkladığımız durumla örtüşmektedir. Metinde anne ve sekiz çocuğu sekiz adet yumurtayı paylaşmaktadır. Fakat anne sekiz çocuğuna tüm yumurtaları verirse kendisine hiç yumurta kalmamaktadır. Fıkranın bağlamı annenin fedakâr yapısı ve eşit paylaşım gibi olumlu değerler üzerine kuruludur. Türk kültüründe annelik mertebesine ulaşan kadınlar her daim değerli ve kıymetli sayılmıştır. “Çünkü kadın var oldukça aile de var olmuş, aile var oldukça devlet de var olmuştur. Kadının önemsendiği bir toplumda bireyler de önemsenmiştir” (Acar 2019: 407). İslam’ın öğretisinde de “cennet anaların ayakları altındadır.” Bu nedenle fıkrada annenin verdiği zekice cevap kültürel kodlarımıza uymamakta ve ortaya tezat bir durum çıkardığı için nükteli bir sonuç doğurmaktadır. Böylece fıkranın kurgusu kültürel değerlerin aktarımını yapmaktadır. Fakat bunu diğer incelediğimiz fıkra metinlerinde olduğu gibi olması gereken değil, olmaması gereken olay ve durum üzerinden yapmaktadır. Bu durum ise annenin hayatın normal şartların aile ve çocuklar için; besleyen, koruyan, paylaştıran ve adaletli davranan yanının zitti istikamette hareket etmesi üzerinden sunulur. Metinde annenin her çocuğundan yarımşar alması onun toplamda dört yumurta yemesini sağlayacaktır. Hayatın normal akışında ve Türk kültürünün de anneler “yemez yedirir, giymez giydirir” şeklinde kabul görmüşlerdir. Fıkrada ise anne basit bir matematik cevabı ile çocuklarından fazla pay alabilir konumuna gelmiştir. İşaret ettiğimiz bu durum fıkranın komik kısmını oluşturur ve annenin keskin zekayı temsil eden cevabı üzerinden de basit matematik eğitimi okuyan/dinleyen nesillere aktarılmış olur. İncelediğimiz fıkra sıraladığımız nedenlerden ötürü Bascom’un işaret ettiği üçüncü maddenin muhtevası ile uyum sağlamaktadır.

4. Kişisel ve Toplumsal Baskılardan Kaçıp Kurtulma İşlevi

“Beş on adam toplaner arvadlarını tarif eyliyer. Ordan biri gaher diyer ki: “Hepinizin arvadı benim arvadıma gurban olsun. Menim arvadım herkesin arvadınnan meni çoh sever.” O ahşam dağıleller. Sabah mugallidin biri diyer: “Sabah men ona bir muamma soracam bahah gerçehten mi sever arvadı.” Adam geler otuollar. Ordan biri gaher: “Hökümet bir ganun çihadıf, herkes iki arvad alacak.” Adam dinniyer bunu eve gider mahcuplaner biraz da seviner. Karısına diyer ki: “Hökümet bir ganun çihadıf, bir kişiye iki arvad.” Arvadı kişiye gizer: “Hökümetin de ganunu başını yesin, senin de ele ganun olur mu? Get gabul eyleme bu işi.” Geler gene sabah gahveye çıher toplanan arhadışlara diyer ki: “Ele şey olar mı? Benim arvad daş ater başını garşı goyar.” Ordan biri gaher diyer ki: “Men

yaniş demişem ele döyül, ged arvadına de ki bir arvada iki kişi.” Geder diyer: “Arvad men yaniş annamışam ele döyülmüş; bir arvada iki kişi olacahmış.” Arvad diyer ki: “Ay kişi babana rahmed indi yahşi ganun, sen yaylaya gidersen o evde galır. Sen değırmene gidersen o evde galır. Sen ekine gidersen o evde galır.” “Aye arvad senin atan anan ölsün men hiç evde galımıyacam mı?” (Korkmaz 2015: 426).

İnsanoğlunun sanat serüveni; doğada gördüğü güzelliklerin yorumlayan aktarıcısı olması dışında, ruhunun sınırlarını aşma isteğinin bir tezahürü olarak ilerlemiştir. Doğal koşulların sınırlarından ve sınırlayıcı yapısından bunalan insan ruhu bu durumu yaratıcı zihni sayesinde aşmaya çalışmıştır. Doğa ile mücadelenin ve birlikte çoğul halde kurallar içinde yaşamının getirdiği zorluklar, insanoğlunu bunalttığı kadar yaratıcı yönünün açığa çıkmasına da vesile olmuştur. Toplumsal yaşamın getirdiği kurallar kimi zaman bireysel özgürlükleri baskılaya ya da ötelemeye neden olur. Zaman zaman ise bu bastırılan duygular Freud’un bilinçdışı olarak adlandırdığı mahzenden çıkararak kendisini mizah olarak gösterir. Sınırlamaları ve baskıları sevmeyen insanoğlu sanatın ve mizahın aktarımıyla ruhunun özgürlük ihtiyacını azaltır. “Freud’a göre mizahın temel işlevi tıpkı rüyalarda olduğu gibi bastırılmış olanı gün yüzüne çıkarmaktır. Eş deyişle o, dışsal değil içsel bir unsurdur” (Kasımoğlu 2018: 252). Yukarıda örnek olarak verdiğimiz fıkra metni de bahsettiğimiz sınırlardan kurtulma hissiyatı ile örtüşmektedir. Bascom’un belirlediği son madde olan dördüncü madde ile eşleşen durum eşlerin birbirlerine olan hissiyatları ve toplumun buna bakış açısı ile ilgilidir. Örnek metinden anlaşılacağı üzere fıkrada tek eşlilik kavramı ve bu kavram üzerinden bağlılık ve sevgi gibi duygu durumları bir kurgu eşliğinde işlenmiştir. Fıkrada bir kişi eşinin diğer kişilerin eşlerinden daha iyi bir eş olduğunu savunur ve eşinin onu çok sevdiğini iddia eder. Sonrasında ise grubun başka bir üyesi onun bu savını test etmek için yeni bir kanunun çıktığını iddia eder. Böylelikle karı koca arasında diyalog gelişir. Burada çatıştırılan değerler üzerinden bir kurgu mevcuttur. Kadın kocasının ikinci bir eş alması durumunu reddeder ve sadece ona sadık kalması gerektiğini ima eder. Görüldüğü üzere kadın sadakat istemektedir. Kocanın arkadaş grubunda bu konuyu paylaşması üzere kurgunun ikinci olay halkasına tekabül eden test gelir. Önceki kanunun aksine bir kanunun çıktığı söylenen kişi bu sefer kadının kendisine bir eş daha alabileceğini duyar ve eşi ile bu durumu paylaşır. Eşi ise bunun güzel olabileceğini hiç yalnız kalmayacağını kocasına söyleyince fıkranın kırılma noktası ve özünde taşıdığı cevap meydana gelir. Türk toplumunun geleneklerine ve örfi adetlerine uygun olmayan durum ile tezatlık yaratılmış ve komik bir durum ortaya çıkmıştır. Toplumun ve evliliğin paydaşlarının kabul etmeyeceği kurgu üzerinden gülmece unsuru sağlandığı gibi aynı zamanda zekice bir sorgulama yapılmıştır.

Bascom’un vurguladığı son madde ile eşlerin fıkrada geçen durumları örtüşmektedir. Nitekim kadın kocasının iddia ettiği gibi onu çok sevmemekte hatta diğer bir adam olursa evde hiç yalnız kalmayacağını söylemektedir. Koca tipiyle karşımıza çıkan erkek karakter ise toplumun baskılarından kurtulduğunu sandığı bir kanun çıktığı için sevinmiş durumda gösterilmektedir. Böylece fıkrada sevgi, sadakat, evlilik bağı gibi toplumca olumlu görülen değerler, insanın bastırılmış kötücül tarafında yer alan aç gözlülük, eşe sadakat ve ikiyüzlülük gibi duygu durumları ile çatıştırılmış olur. Bu bağlamda fıkranın işlevsel yönü toplumsal kurallardan kaçma isteğini yansıtmaktadır.

5. Protesto İşlevi

“Bir gün Milletvekili Posof’a gider. Posof’lu da ağzını bele tutuf bu düzen yan dürer. Milletvekiline bahmer, Rusya’ya teref baher. Diyer ki: “Amca niye o tarafa bahıyorsun sen?” Bişey yoh, vekil efendi.” diyer. “Ey niye bizden küsdün mü?” diyer. “Yoh yoh! Men sennen küsmedim. Ben Rus hükümetinden küsmüşüm.” diyer. “Niye amca niye Rus hükümetinden küsdün?” Diyer: “Gaç senedur miret yolları yaptılar da gelip onların bahımını yapmerler” (Korkmaz 2015: 424).

Folklorun ele aldığımız dört işlevi dışında Başgöz’ün ilave olarak ele aldığı beşinci işlevi protesto olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk edebiyatı dahilinde ele alınabilen edebiyat ürünlerinde protesto işlevi özellikle temelinde mizahi eleştirinin yer aldığı türler içerisinde yer almaktadır. Hacivat ile karagöz, orta oyunu ve meddahlık gibi teatral türlerde sıklıkla karşılaşılan mizahi hiciv, geleneğin yansımaları olarak kültürel kodlarımızda yer almaktadır. Fıkralarda ise en bilinen tip olan Nasreddin Hoca gibi karakterler üzerinden sosyal hayata mizahi bir bakış açısı yer almaktadır.

Fıkra türü içerisinde belirli tipler üzerinden başta insanın duygu durumlarının, toplumun ya da herhangi bir sistemin aksayan yönleri ince bir üslupla eleştirilir. Bu eleştiri Nasreddin Hoca fıkralarında yer aldığı gibi insanoğlunun düşün sisteminin aksak yönlerini işaret ederek sonraki nesillere uyarı niteliğinde eğlenceli bir aktarım sağlar. Böylelikle toplumun protesto ihtiyacı bu türlerin anlatılması/aktarılması ile ruhsal bir rahatlama yaşar. Mizahın sağaltıcı etkisi tüm kültürlerde ortak olarak yer alır. Tiplerlerin isimleri değişse bile işlevleri aynı olduğu için her yörede, her bölgede ya da her millette farklı isimlerle/tiplerle benzer konuların eleştirilmesi genel bir özelliktir. Bu bağlamda Çıldır ilçesi fıkralarından yukarıda örneklediğimiz metin de Başgöz’ün Protesto işlevi olarak belirttiği maddenin içeriğiyle uyum sağlamaktadır.

Fıkroda Posof¹ ilçesine gelen bir milletvekilinin ilçenin yerlisi olan karakter tarafından eleştirisi kurgulanmıştır. Fıkroda protesto işlevi köy sakininin vekile küsmesi üzerinden kurgulanmış ve işlenmiştir. Metinde devlete ya da kurumlara bir eleştiriden ziyade yapılmış olan yolların bakılmaması ve düzeltilmemesi ince bir üslupla ve kıvrak bir zekâ barındıran cevap üzerinden protesto edilir. Aslında eleştirilen kötücül duygu durumu vefasızlıktır. Köylü vekilin yüzüne bakmaz ve vekilin ona küsüp küsmediğini sorması üzerine Rus topraklarına² doğru bakar. Aslında köye gelen vekilin sorumluluğunda olan yolların bakılması gerekliliğinin yerine gelmediğini ima etmek için protesto içeren tavrını takınır. Metinde dikkat edilmesi gereken nokta hiç yol olmamasından ya da yapılmamış olmasından değil, bakımsızlıktan şikâyet edilmesidir. Bu bağlamda asıl eleştiri ve protesto nedeni vekilin daha sık oraya gelmesi ve sınır boyundaki insanların dertleri ile ilgilenmesi arzusu adınadır. Karakter üzerinden asıl verilmek istenen mesaj sınır ilindeki köylerin sahiplenilmesi gerekliliğidir. Örnek olarak değerlendirmeye çalıştığımız fıkroda olduğu gibi Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yer alan fıkralarda kimi zaman padişah kimi zaman milletvekili ya da herhangi bir unvana sahip yetkili kişiler eleştirilmektedir. “Halkın doğrudan ulaşamadığı siyaset ve siyasetçilere dilek ve taleplerini ilettiği en etkin araçlardan birini fıkralar oluşturmuştur. Fıkralarda halkın siyasete ve siyasetçilere karşı düşüncelerinin yanı sıra halkın kendi eleştirisini de görmek mümkündür” (Bars

¹ Ardahan ilinin sınır boyunda yer alan diğer bir ilçesi.

² Fıkranın olduğu ve anlatıldığı dönemde Posof ilçesi günümüzde Gürcistan olarak adlandırılan ülkeye değil henüz dağılmamış olan Rusya Federasyonu’na komşudur.

2019: 474). Buradaki amaç sistemin aksayan yönlerinin tespiti ve aktarılması adına, aslında insani kusurların yerilmesidir. Örnek metinde verdiğimiz üzere milletvekilinin protesto edilmesi devlete yönelik bir itham içermez, aslında eleştirilen vefasızlık duygusunun kendisidir. Bu bağlamda gelecek nesillere fıkra türü aracılığı ile ataların iletisi vefanın en büyük erdem olduğu adınadır. Protesto işlevinin kurgusuna bir nüve olarak konulan ileti yıkıcı bir eleştiri içermekten uzak yapıcı bir mizah barındırmaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızın temel kaynağı olan Çıldır Folklor ve Etnografyası kitabında yer alan 55 adet fıkra işlevsel halkbilim kuramı bağlamında incelenmiştir. İncelenen fıkralar çalışmamız içerisinde belirttiğimiz beş adet ana başlığa göre tasnif edildiğinde; 24 adet fıkranın birinci madde olan hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi içerisinde, 5 adet fıkranın değerlere/toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işlevi içerisinde, 7 adet fıkranın eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi dahilinde, 12 adet fıkranın toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi bağlamında değerlendirilebileceği belirlenmiştir. Ayrıca protesto işlevine dahil edilebilecek 7 adet fıkranın olduğu tespit edilmiştir. Metinleri değerlendirmemizde ise her maddeye bir örnek olacak şekilde beş adet fıkra örneklendirilmiştir.

Fıkraların maddeler altında tespit ettiğimiz dağılımları dikkate alınacak olursa Çıldır yöresinde fıkra geleneğinin en çok eğlence amacı ve işlevi ile anlatıldığını söylemek doğru olacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki fıkraların diğer halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi birden fazla işlevi olabilmektedir. Çıldır fıkraları için de bu durum geçerli görünmektedir. Nitekim bazı fıkralarda hem eğlence hem de kişisel baskılardan kurtulma özelliği mevcuttur. Bu nedenledir ki Çıldır fıkralarında eğlence işlevinden sonra en çok görünen işlev toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi olarak karşımıza çıkar. Bu durum bölgenin muhafazakâr yapısından ileri gelmektedir. Bahsettiğimiz muhafazakarlık ise bölgenin toplumsal kurallara, örf ve adetlere olan bağlılığından ileri gelmektedir. Öyle ki fıkralar aracılığı ile keskin ve sınırlayıcı yaptırım gücü olan bazı uygulamalar konu edilerek, baskılardan kaçış işlevi gerçekleştirilmiştir. Bazen bu durum toplumsal tabuların dışına çıkılması bazen ise dogmatik düzenlerin sınırların ihlali şeklinde sunulmuştur.

Çıldır fıkralarında eğitim işlevi metinler içerisinde yer alan sembolik öğeler üzerinden sunulur. Beş adet fıkrada yapılması gerekenler değil nasıl davranılmaması gerektiği dolaylı yoldan ve sembol değerler üzerinden aktarılmıştır. Bu bağlamda fıkralar içerisinde olumlu görülen değerler, kötücül kabul edilen duygular ile çatıştırılmıştır. Kıskançlık, açgözlülük, kendini beğenmişlik, vefasızlık Çıldır fıkralarında edinilmemesi gereken değerler olarak sunulmuştur.

Protesto işlevi ise insanlar arasındaki ilişki biçimlerinde yer alan adaletsizlik duygusu ya da yönetici kesimin hicvedilmesi üzerinden sağlanmıştır. Kadın erkek ilişkileri ya da akrabalar arasındaki çekişmeler nükteli durumlar ile okuyan/dinleyen nesillere iletilmiştir. Sistem eleştirisi içeren durumlarda ise en çok eleştirilen durum kişinin bir makamın gücünü kötüye kullanması ya da düzgün kullanamaması üzerinedir. Bu bağlamda aslında eleştirilen yine insanoğlunun zayıf ve kusurlu yönleridir. Yöre halkı içerisinde doğan fıkralarda en çok eleştirilen/protesto edilen duygular kibir ve bir önceki maddede de örneklediğimiz vefasızlık, nankörlük gibi duygu durumlarıdır.

Sonuç olarak, Çıldır fıkraları kadim Türk kültürünün zengin halk anlatı geleneğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Türk kültürünün zengin sembolik dili ve kolektif birikimin taşıdığı mizahi anlayış birleşerek yöre halkının hem eğlence ihtiyacını gidermiş hem de binlerce yıllık tecrübenin gelecek kuşaklara iletilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Hasan (2019). "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın". *İnsan ve İnsan* 6 (21): 395-411.

Bars, Mehmet Emin (2015). "William Bascom'un "Folklorun Dört İşlevi" Işığında Nasrettin Hoca Fıkraları Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies* 10 (4): 149-166.

Bars, Mehmet Emin (2019). "Sanal Dünyada Halk Mizahının Gülen/Güldüren Yüzü: Siyasi Fıkralar". *Folklor/Edebiyat* 25 (99): 471-489.

Başgöz, İlhan (1996). "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)", *Folkloristik*: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, Ankara: Feryal Matbaası, 1-4.

Çobanoğlu, Özkul (2010). *Halk Bilim Kuramları ve Araştırmaları Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Şükrü (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kasımoğlu, Seval (2018). "Binbir Gece Masalları'nda Cuha Fıkraları ve Mizahın Kullanımı Üzerine". 9. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 240-256.

Koçak, Kürşat ve Bakır, Çağrı (2019). "Eski Türk Devlet Felsefesinin Kozmolojik ve Mitolojik Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)* 3(2): 106-120.

Korkmaz, Ramazan (2015). *Çıldır Folklor ve Etnografyası*. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.

Oğuz, M. Öcal, Ekici, M., vd. (2006). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Türkan, Kadriye (2008). "Azeri Masallarında Av Kültü ve Av Anlayışı". *Milli Folklor* 20 (80): 70-76.